

“Huilen met de wolven”

Volstaat Wilhelm Reichs verklaring voor het succes van extreem rechts?

► Guy Quintelier

“Langvervlogen tijden hebben een grote, veelal raadselachtige bekoring voor de menselijke fantasie. Telkens wanneer mensen met het heden ontevreden zijn – en dat zijn zij vaak genoeg –, keren zij terug naar het verleden, in de hoop dat zij ditmaal de nooit uitgedoofde droom van een gouden era bewaarheid zien worden. (...) Allicht verkeren zij nog altijd in de ban van hun kindertijd, die hun door een niet onpartijdige herinnering wordt voorgespiegeld als een periode van ongestoorde gelukzaligheid.”

Sigmund Freud¹

1. Noodzaak van een rationele verklaring – Als men een bestaande wantoestand wil opheffen, dan moet men het principe dat aan de basis van die wantoestand ligt, kennen. Wanneer de mensen in het vervolg die wantoestand willen vermijden, dan mogen ze dat principe in hun denken en handelen niet meer gebruiken. Een principiële verklaring van het gecontesteerde fenomeen is dus eerst nodig. Zo ook met extreem rechts. Als men dat – terecht – als een wantoestand ervaart, moet men trachten een verklaring van de opkomst en het verdere succes ervan te geven.

Een loutere morele of emotionele veroordeling van extreem rechts is niet voldoende. Beweringen als: “we zijn zoals elke goedgeaarde mens tegen extreem rechts” of “wij bakken ze niet bruin”, brengen weinig op, zoals blijkt uit verschillende goedbedoelde pogingen om in aanloop tot recente verkiezingen extreem rechts af te blokken. Het Vlaams Blok is in Vlaanderen qua kiezersaantal nog steeds vooruitgegaan.

Iets verklaren, iets begrijpen wil echter niet zeggen dat men dat wat men verklaart en begrijpt, goedkeurt. Iets begrijpen wil nog niet zeggen dat men er in morele zin begrip voor opbrengt. Wan-

neer men een fenomeen begrijpt, ziet men de rationele verbanden ervan in en kan men dit fenomeen mogelijks beheersen. Rationele analyse is noodzakelijk voor een doeltreffende actie.

2. Sociaal-economische verklaringen zijn niet voldoende – Sociaal-economische verklaringen zijn niet toereikend om het succes van extreem rechts te verklaren. Na vorige ‘zwarte zondagen’ werd als verklaring dikwijls naar voren geschoven dat het de economische crisis was die het succes van extreem rechts verklaarde. De mensen zouden zich daardoor onzekerder en onveiliger voelen, en ze zouden grijpen naar een ideologie die de zekerheid en veiligheid hoog in het vaandel draagt. Vooral mensen uit sociaal achtergestelde buurten die in krotten van huizen wonen, zouden daartoe geneigd zijn. De Antwerpse Seefhoek stond daar symbool voor. Er werden dan ook financiële middelen vrijgemaakt om deze achtergestelde buurten op te kalefateren. Het Sociaal Impuls Fonds vulde andere fondsen aan. Maar daardoor werd, zoals bleek, extreem rechts niet afgeremd. Ook kon de economische crisis nog moeilijk als een verklaring aangevoerd worden: extreem rechts ging ook in een economisch betere periode nog steeds vooruit. En er bleek ook dat extreem rechts goed scoorde in de betere villawijken. Ook niet iedereen die in economische ellendige toestanden leeft, stemt op extreem rechts.

Een sociaal-economische verklaring is dus niet voldoende om het verschijnsel ‘extreem rechts’ te verklaren. Het succes van extreem rechts stelde het marxisme nog meer in vraag: binnen een ‘marxistische’ opvatting zou de linkse revolutie

juist ontstaan door de botsing tussen de verpauperde massa en de opgebouwde rijkdom aan productiemiddelen. In plaats van een linkse revolutie blijkt nu opnieuw een rechtse revolutie plaats te grijpen. Het succes van extreem-rechts in de jaren '30 en '40 van de vorige eeuw zette mensen toen reeds aan het denken.

3. Wilhelm Reich: "Die Massenpsychologie des Faschismus" – Wilhelm Reichs boek² over de massapsychologie van het fascisme is wat het thema betreft zeker ook nu nog op politiek-ideologisch vlak actueel. In dit boek probeert Reich niet alleen een verklaring te geven voor het populaire succes van de fascistische ideologie. Hij vraagt zich ook af hoe het komt dat het Russische, 'communistiche' maatschappij-experiment, dat begonnen is met de revolutie van oktober 1917, kon verworden tot een autoritaire, despotische staat met Stalin als 'Führer'.³ Ook deze laatste vraagstelling is nog van belang; ja, ze is zelfs verscherpt tot: hoe komt het dat de Russen zo gemakkelijk, zonder serieuze slag of stoot, hun 'communistiche' experiment opgaven, en hoe komt het dat mensen zo gemakkelijk de gelijkstelling tussen communisme en autoritaire dictatuur aanvaardden? Dus 50 jaar vóór de val van de reëel-bestaande socialistische landen in Oost-Europa maakt Reich reeds een kritiek ervan.

Voor Reich is het duidelijk dat de verklaringen van het 'handboekmarxisme' niet volstaan om een opheldering van de opkomst en het succes van het fascisme te geven. Hij probeert daarom, in een eigen interpretatie, inzichten van Marx te verbinden met die van de psychoanalyse van Freud.⁴ Waarom volstaat de verklaring van het 'handboekmarxisme' of "vulgair marxisme"⁵ niet? Het 'handboekmarxisme' probeert louter economische of politiek-economische verklaringen voor de bovenstaande fenomenen te geven. Daarbij doet het beroep op het bekende 'onderbouw'- 'bovenbouw'-schema uit Marx' woord vooraf ("Vorwort") uit "Zur Kritik der politischen Ökonomie" (1859). Reich geeft daaraan niet de gebruikelijke dialectisch-materialistische interpretatie.

Het conflict tussen de verder ontwikkelde productiekrachten en de verouderde productieverhoudingen is voor Marx de motor voor maatschappelijke omwentelingen. Dat conflict moet in een sociale revolutie losbarsten. Daarvoor heeft men de ideologie nodig, ook al kan men de maat-

schappelijke omwentelingen vanuit de ideologie niet nauwkeurig beoordelen. Marx schrijft letterlijk: "Bij het beschouwen van zulke omwentelingen moet men steeds onderscheid maken tussen de materiële, natuurwetenschappelijk nauwkeurig te constateren omwenteling in de economische productievoorzwaarden en de juridische, politieke, religieuze, artistieke of filosofische, in één woord, ideologische vormen, waarin de mensen zich van dit conflict bewust worden en het uitvechten." (MEW. 13, p. 9) Binnen de ideologievormen – ook al kunnen die een verkeerde voorstelling geven – wordt men zich dus bewust van het conflict tussen de verder ontwikkelde productiekrachten en de verouderde productieverhoudingen, en men vecht het daar ook uit. Het resultaat van dit gevecht op ideologisch vlak bepaalt verder mede de maatschappelijke, en ook economische, ontwikkeling, die niet een automatisch aflopend proces is. Ook de huidige 'bestuurders van de economie' plannen de verdere economische ontwikkeling, ook al zijn ze daarin niet absoluut vrij en moeten ze daarbij o.a. rekening houden met de onderlinge concurrentie.

Op de vulgair-marxistische opvatting van de menselijke geschiedenis geeft Wilhelm Reich grondige kritiek: "Het vulgair marxisme scheidt algemeen-schematisch het economische Zijn van het algemeen maatschappelijke Zijn af en beweert dat de 'ideologie' en het 'bewustzijn' van de mensen *alleen* en *onmiddellijk* door het economische Zijn bepaald worden. Zo stelt het op een mechanistische wijze economie en ideologie, 'basis' en 'bovenbouw' tegenover elkaar; het maakt de ideologie schematisch en eenzijdig afhankelijk van de economie en ziet over het hoofd dat de economische ontwikkeling afhankelijk is van de ideologische ontwikkeling. ... Het verwaarlozen van *deze* kant van de maatschappijwetenschap werd reeds door Marx zelf aan het materialisme van de 18de eeuw bekritiseerd." (Reich, p. 36; cursivering door Reich)

In het vulgair-marxisme wordt het belang van de ideologie, het belang van de inhouden van het menselijk denken⁶, het belang van het bewustzijn van het conflict in de geschiedenis van de mensheid niet onderkend. Maar niet alleen het belang van de inhouden van het denken wordt miskend, ook het psychisch functioneren van mensen wordt als verwaarloosbaar beschouwd. Het vulgair marxisme dat objectief-wetenschappelijk wil zijn, verwerpt psychologische begrippen zoals

'drift', 'behoefte' of 'psychisch proces' als "idealistisch". Het komt echter bij het zelf geven van verklaringen in moeilijkheden, omdat het voor de verklaring van de politieke en economische praxis onophoudelijk moet beroep doen op begrippen als 'winststreven', 'stakingsbereidheid' of 'revolutionair bewustzijn' – toch allemaal fenomenen die naar het psychisch functioneren van mensen verwijzen. Hoe meer men de psychologie verloochent, hoe meer men zelf een soort "metafysisch psychologisme" bedrijft: men gebruikt psychologische verklaringen die plots uit de lucht komen vallen. Men verklaart bijvoorbeeld dan het ontstaan van het kapitalisme uit het winststreven of de bezitsdrang van de kapitalisten (terwijl zelfs voor Marx en Engels het kapitalisme kan bestaan zonder kapitalisten).

Alleen met economie of vanuit de economische verhoudingen kan men niet verklaren waarom eenzelfde economische toestand soms aanleiding geeft tot linkse, en soms tot rechtse rebellie en revoluties. Men heeft volgens Reich ook verklaringen vanuit de door mensen gebruikte ideologie nodig, of beter nog vanuit de onderliggende psychische, "karakterieële" kern die voor een groot deel irrationeel is: "De economische voorwaarden van een ideologie verklaren dus wel haar materiële basis, maar ze spreken zich niet over haar irrationele kern uit. Deze kern is onmiddellijk gegeven als karakterieële structuur van de mensen die aan de betreffende voorwaarden onderworpen zijn en zo het historisch-economische proces in de ideologie reproduceren." (Reich, p. 89) De karakterieële structuur van de mens omvat echter meer dan de 'reproductie' van het historisch-economisch proces. Erich Fromm, een andere auteur die in de dertiger en veertiger jaren van de vorige eeuw het fascisme trachtte te begrijpen, schrijft: "Elke poging, de aantrekkingskracht te begrijpen, door het Fascisme op gehele naties uitgeoefend, dwingt ons de rol der psychologische factoren, te erkennen." (Fromm, p. 14) Hij stelt ook: "Het aantonen van de betekenis van psychologische overwegingen in verband met de huidige situatie impliceert, volgens mij, nog geen overschatting van de psychologie. Het fundamenteel wezen van het maatschappelijk proces is het individu, zijn begeerten en angsten, zijn harts-

tochten en zijn motieven (...). Om het krachten spel van het maatschappelijk proces te begrijpen, moeten we het krachten spel van de psychologische processen kennen, die in het individu plaatsvinden, evenals wij het individu slechts kennen, door dit binnen de samenhang van de hem vormende cultuur te beschouwen." (Fromm, p. 9-10) Tot die cultuur behoren natuurlijk ook de economische krachten en verhoudingen.

Ideologie is dus wel maatschappelijk een zeer belangrijk gegeven. Reich stelt zelf: "De beheersing van de onderdrukte klasse door de bezitters van de maatschappelijke productiemiddelen bedient zich zelden van het brute geweld als middel; haar hoofdwapen is de ideologische macht over de onderdrukten, die het staatsapparaat krachtig ondersteunt." (Reich, p. 45)

*Alleen met economie of vanuit
de economische verhoudingen
kan men niet verklaren
waarom eenzelfde
economische toestand soms
aanleiding geeft tot linkse, en
soms tot rechtse rebellie en
revoluties.*

4. Een niet dialectisch-materialistische Marx – De mechanistisch-deterministische interpretatie van het onderbouw-bovenbouw-schema van de menselijke geschiedenis – die kenmerkend is voor het 'vulgaire marxisme' – past binnen de dialectisch-materia-

listische interpretatie van de werkelijkheid. Maar die interpretatie wordt zeker niet door iedere, al of niet linkse interpretator van Marx gedeeld. De dialectisch-materialistische interpretatie van Marx' geschriften is wel historisch achterhaald, maar dat is slechts één bepaalde, officieel geworden interpretatie van Marx. Ideeënkritisch is het nu belangrijk dat er een andere Marx' interpretatie naar voren wordt geschoven, een interpretatie die ook rekening houdt met andere inzichten.

De door Reich naar voren geschoven verklaringen vanuit wat hij zijn 'Charakteranalyse' noemt, heeft niet als taak de economische verklaringen te vervangen; de karakteranalytische massapsychologie moet juist deze verklaringen aanvullen. De rol van de ideologie in de geschiedenis is daarbij belangrijk. Het gaat voor Reich om de structuur en de dynamiek van de ideologie zelf, niet over de historische fundering van de heersende ideologie (die men in het onderbouw-bovenbouw-schema tracht te geven).

De vraag die Reich zich stelt, is: waarom mensen, wanneer ze in ellendige toestanden verkeren, soms in opstand ertegen komen, maar vooral *waarom niet?* Voor Reich moet men niet zozeer verklaren "waarom de hongerige steelt en de uitgebuite staakt" maar wel "waarom de meerderheid van de hongerigen niet steelt en de meerderheid van de uitgebuitenen niet staakt" (Reich, p. 40; cursivering door Reich). Dit soort verklaringen kunnen niet in een deterministische geschiedenisopvatting, die de oorzaak van al het menselijke handelen in de buitenwereld legt, gegeven worden. Het objectief-wetenschappelijke determinisme aanvaardt de relatief vrije menselijke inbreng niet. Dit determinisme kan niet verklaren hoe het komt dat mensen 'irrationeel', 'niet in verhouding' met hun werkelijke situatie handelen.

Het fascisme is zo een irrationele, reactionaire ideologie, die, gezien de bedreigingen, sterk aan het oude en vertrouwde wil blijven vasthangen. Het 'vulgaire marxisme' en het economisme – het economisch determinisme –, die de psychologie niet erkennen, staan hulpeloos tegenover Reichs vraag. De vraagstelling van de massapsychologie begint voor Reich juist daar waar de sociaal-economische verklaring ons in de steek laat. Deze laatste poott juist de 'irrationele' houding van mensen, die de onmiddellijke economische situatie tegensprekt, te verklaren als een gevolg van vroegere, oudere economische situaties. De remming van het sociaal bewustzijn wordt dan verklaard uit het feit dat mensen aan de traditie blijven vasthouden. De vraag is echter waarom ze dat doen? Welke psychische processen in mensen hen laten vasthouden aan een traditie, die niet meer beantwoordt aan de economisch-evoluerende realiteit?

5. Onvoldoende verklaringen voor het succes van het fascisme – De in zijn tijd bestaande verklaringen van de opkomst en het succes van het fascisme zijn voor Reich onvoldoende als verklaring en onproductief als middel om het fascisme aan te pakken.

De 'communisten' verklaarden bijvoorbeeld de machtsgreep door het fascisme uit de misleidende, illusoire politiek van de sociaal-democratie, die stelde dat het geluk van de mensen toch gegarandeerd wordt door het kapitalisme, dat wel nog sociaal (en nu ook ecologisch) gecorrigeerd moest worden. In de maatschappelijke praxis blijkt echter dat men toch niet zo in heerlijke

omstandigheden leeft. Maar in plaats van deze illusie vanuit de reëel maatschappelijke toestanden te bekritisieren, legt men de schuld bij anderen, bij de vreemden die onze zogenaamde 'welvaartsstaat' komen ontregelen. Mensen willen blijven vasthouden aan de heersende illusie. Maar deze 'communistische' 'verklaring' maakt natuurlijk niet duidelijk waarom mensen zich aan deze illusie blijven en willen blijven vasthouden.

Even onproductief is de verklaring dat het fascisme als politiek-reactionaire stroming de massa's zou "beneveld", "misleid", "gehypnotiseerd" of "gemanipuleerd" hebben. Nu, dat is en blijft wel de bedoeling van het fascisme. De vraag is echter hoe het komt dat men daarin lukt. Waarom zijn mensen zo gemakkelijk te misleiden?

Moraliserende verklaringen die enkel op het slechte in de mens wijzen, zijn hierbij ook niet effectief. Een morele veroordeling van bepaalde denk- en handelwijzen verklaart niet waarom mensen wel zo moreel-incorrect handelen en blijven handelen. (Trouwens, zoals men in de psychoanalyse weet, wie de anderen louter moreel veroordeelt, heeft misschien zelf veel te verbergen.)

Zulke verklaringen brengen weinig zoden aan de dijk. We moeten toch weten waarom mensen aan het fascisme willen vasthouden, wat er zich in henzelf afspeelt om dat te doen?

6. Reichs verklaring – Waarom vallen mensen liever reactionair terug op oudere, vertrouwde sociale 'verhoudingen', dan links-revolutionair de bestaande verhoudingen te wijzigen?

Voor Reich is dit te verklaren vanuit de seksuele onderdrukking. "De seksuele onderdrukking verandert de economisch onderdrukte mensen zodanig, dat ze tegen hun materieel belang in handelen, voelen en denken." (Reich, p. 51; cursivering door Reich) In plaats van in opstand te komen tegen hun economische onderdrukking, aanvaarden de mensen deze onderdrukking en doen ze dus aan zelfonderdrukking. Maar daarvoor slaagt de economische onderdrukking. Geen enkele onderdrukking kan slagen zonder de zelfonderdrukking van de onderdrukte. Indien de onderdrukte de onderdrukking niet aanvaardt en dus niet aan zelfonderdrukking doet, komt hij in opstand tegen zijn onderdrukking. De zelfonderdrukking zou oorspronkelijk de seksuele onderdrukking zijn.

Om te begrijpen dat de seksuele onderdrukking ten grondslag ligt aan de aanvaarding van de eco-

nomische onderdrukking, moeten we volgens Reich teruggaan naar de "maatschappelijke kern-institutie" "waar de economische en de seksueel-economische situatie van de patriarchaal-autoritaire maatschappij zich in elkaar vlechten". (Reich, p. 48) "De verknoping van de sociaal-economische met de seksuele structuur van de maatschappij, en de structurele reproductie van de maatschappij, grijpen plaats in de eerste vier à vijf levensjaren binnen het autoritaire gezin." (Reich, p. 48-49; cursivering door Reich) Het gezin is daarbij voor Reich een fabriek van autoritaire ideologie en autoritaire persoonlijkheidsstructuur geworden.

"Belangrijk is hier dat de seksuele remming het middel voor de binding aan het autoritaire gezin is; het is de oorspronkelijke biologische binding van het kind aan de moeder en ook van de moeder aan het kind dat de versperring van de weg in de seksuele werkelijkheid vormt (...). In de kern van de gezinsbinding werkt de moederbinding." (Reich, p. 70) De veiligheid van de gezinsbinding – de binding aan de verzorgende en beschermende moeder – wordt aan het jonge kind maar toegestaan als het buigt voor de autoriteit en de eigen onbewust 'seksuele' verlangens naar de moeder onderdrukt. Men moet de autoriteit wel aanvaarden, daar het eigen overleven afhangt van de moederbinding⁷. Deze verlangens worden zodanig onderdrukt, dat, wanneer ze opduiken, ze de mens angstig maken.

Reich noemt de verlangens van het kind naar de moeder, vanaf een bepaalde leeftijd, ook genitaal-seksueel. "De morele remming van de natuurlijke seksualiteit van het kind, waarvan de laatste stap de zware benadeling van de genitale seksualiteit van het kleine kind is, maakt angstig, schuw, autoriteitsvrezend, gehoorzaam, en in autoritaire zin 'braaf' en 'opvoedbaar'; ... De autoritaire structurering van de mens vindt in de kern plaats – daaraan moet men strikt vasthouden – door verankering van seksuele remming en angst aan het levende materiaal van de seksuele driften." (Reich, p. 49, cursivering door Reich)

Seksualiteit en seksuele bindingen maken angstig – er is een zodanige grote dreiging met straf opgelegd, dat men schrik heeft voor andere bindingen en deze bindingen dus niet durft aangaan. "De oorspronkelijke biologische binding van het kind aan de moeder en ook van de moeder aan het kind (...) leidt tot onlosmakelijke seksuele fixering en de onmogelijkheid om andere bindingen aan te gaan."⁸ (Reich, p. 70) Schuwheid, maar ook seksuele impotentie, zijn een mogelijk

gevolg van een te sterke fixering op de moederbinding, die andere, ook seksuele bindingen onmogelijk maakt.

Het feit dat men zijn seksualiteit niet mag bevredigen, maakt dat men daarop gefixeerd blijft. De onderdrukte seksualiteit uit zich dan ook in Ersatz-bevredigingen, zoals bvb. sadisme en militarisme: "de seksuele werking van het uniform, de erotisch prikkelende, gezien de ritmisch voltrokken, werking van de parademarsen, het exhibitionistische karakter van het militaire optreden, zijn aan een huishoudhelpster of de gemiddelde vrouwelijke bediende praktisch eerder opgevallen dan aan onze gevormde politici. De politieke reactie bedient zich bewust van deze seksuele belangstelling" (Reich, p. 50) Wilhelm Reich verbindt ook de fascinatie voor het hakenkruis, de Svastika, met een fixatie op seksualiteit: de "werking van het hakenkruis op het onbewuste gevoelsleven is natuurlijk niet de oorzaak, maar een louter machtig hulpmiddel voor het welslagen van de fascistische massapropaganda. Statistische pogingen met personen van verschillende ouderdom, geslacht en sociale positie hadden als resultaat dat slechts weinigen de betekenis van het hakenkruis niet erkennen; de meesten raden haar bij langere beschouwing vroeg op laat. Het is dus aan te nemen dat dit symbool, dat twee in elkaar verstrengelde figuren voorstelt, op diepe lagen van het organisme een grote prikkeling uitoefent, die des te sterker moet opvallen, hoe meer onbevredigend en seksueel hunkerend de betreffende persoon is. Wordt bovendien het symbool nog als zinnebeeld van eer en trouw voorgesteld, dan houdt het rekening met de afwerende neigingen van het Ik en kan het des te gemakkelijker aanvaard worden." (Reich, p. 106-107)

7. Moederbinding en Fascisme – Binnen het nationalisme speelt volgens Reich een 'vereeuwigde' fixering op de moederbinding. "De voorstellingen over heimat en natie zijn in hun subjectief-gevoelsmatige kern voorstellingen over moeder en gezin. De moeder is de heimat van het kind in het burgerleven, zoals het gezin zijn 'natie in het klein' is. ... Het nationalistische gevoel is bijgevolg de directe voortzetting van de familiale binding en wortelt zoals deze uiteindelijk in de gefixeerde⁹ moederbinding. Dat is niet biologisch uit te leggen. Want deze moederbinding is zelf, voorzover ze zich als familiale en nationalistische binding verder ontwikkelt, een maatschappelijk product. Ze zou in de puberteit voor andere bindingen – bijvoorbeeld natuurlijke seksuele betrekkingen – plaatsmaken, wanneer niet de seksuele beperkin-

gen van het liefdesleven haar zouden vereeuwigen. Eerst in deze maatschappelijk gefundeerde vereeuwiging wordt de het fundament van het nationale gevoel van de volwassen mens, eerst hier wordt ze tot een reactionaire maatschappelijke kracht." (Reich, p. 70-71; cursivering door Reich)

Reich staft zijn opvatting zelf met een 'voorbeeld' en vat nog eens samen: "We zullen onmiddellijk begrijpen, waarom in de seksuele economie het gezin als de belangrijkste reproductieplaats van het autoritaire maatschappijstelsel wordt opgevat, wanneer wij ons het voorbeeld van een gemiddelde conservatieve arbeidersvrouw voor ogen houden. Zij lijdt evenzeer honger als een vrije arbeidster. Ze is dus aan dezelfde economische toestand onderworpen, maar ze stemt echter voor de fascist. Wanneer we ons de realiteit van het onderscheid in seksuele ideologie tussen de gemiddelde vrije en de gemiddelde reactionaire vrouw duidelijk voor ogen stellen, dan erkennen we de beslissende betekenis van de seksuele structuur: de antiseksuele, morele remming verhindert de conservatieve vrouw om tot het bewustzijn van haar sociale toestand te komen, en bindt haar evenzeer vast aan de kerk als dat het haar het 'seksueel bolsjewisme' laat vrez.

Theoretisch stelt zich de stand van zaken als volgt voor: de mechanistisch denkende vulgaire marxist zal aannemen dat het inzicht in de sociale toestand dan bijzonder uitgesproken moet zijn, wanneer zich aan de economische noodtoestand de seksuele noodtoestand toevoegt. Volgens deze vooronderstelling zouden het merendeel van de jongelingen en het merendeel van de vrouwen heel wat meer rebels zijn dan die van de mannen. De werkelijkheid toont ons echter het tegendeel, en de econoom staat daar helemaal hulpeloos tegenover. Hij zal het onverstaanbaar vinden dat de reactionaire vrouw tegenstribbelt om ook maar zijn economisch programma te aanhoren. De verklaring is als volgt: De onderdrukking van de grof materiële behoeftebevrediging streeft een ander resultaat na als die van de seksuele behoeften. De eerste leidt naar rebellie, de tweede ver-

hindert echter het tot stand komen van de opstand tegen beide soorten onderdrukking, doordat ze de seksuele eisen verdringt, ze aan het bewustzijn onttrekt, en zichzelf als morele weerstand innerlijk vastlegt. Ja, ook de remming van de opstand zelf is onbewust. Men vindt in het bewustzijn van de gemiddelde apolitieke mens zelfs geen aanzet daartoe. Het resultaat is conservatisme, angst voor vrijheid, zelfs reactionaire gezindheid." (Reich, p. 49-50; cursivering door Reich)¹⁰

Voor de verandering van de maatschappelijke praktijk stelt Reich dan ook: "Het praktische probleem van de massapsychologie is bijgevolg het activeren van de passieve meerderheid van de bevolking die steeds de politieke reactie aan de zege helpt, en het opruimen van die remmingen die de ontwikkeling van de uit de sociaal-economische toestand voortkomende wil tot vrijheid, tegenwerken." (Reich, p. 51) Reichs pogingen om dit in de praktijk te realiseren, zijn echter mislukt.

8. Klopt Reichs verklaring? –

Bestaat er geen verschil in 'seksuele onderdrukking' tussen de jaren '30 en '40 van de vorige eeuw en nu? Zijn we nu niet meer seksueel vrij? Indien men daarop ja ant-

woordt, dan kan Reichs verklaring toch niet kloppen! Er grijpt dan binnen onze seksueel-vrijere tijd toch nog een verrechtsing plaats!

Is de opkomst en het massale succes van het fascisme te verklaren vanuit de seksuele onderdrukking, die bestaat in het onmogelijk maken van een oorspronkelijke 'seksuele' binding met de moeder? Kan men de prille moeder-bind-kinding een seksuele binding noemen?¹¹ Is het verlangen naar de moeder van het kleine kind lichamenlijk-seksueel gekleurd? Bestaat de genitale, op de coïtus gerichte seksualiteit al bij het kleine kind, of komen die strevingen slechts met de puberteit op?

Het lijkt misschien verwonderlijk de prille moeder-bind-binding als seksueel aan te duiden, maar men kan dit begrijpen wanneer men zoals Freud in de seksualiteit twee stromen onderkend: een tedere en een zinnelijke: "Van deze twee stromen is de tedere de oudste. Hij stamt uit de jaren van

Is de opkomst en het massale succes van het fascisme te verklaren vanuit de seksuele onderdrukking, die bestaat in het onmogelijk maken van een oorspronkelijke 'seksuele' binding met de moeder?

de vroegste jeugd, is gebaseerd op de belangen die met de drift tot zelfbehoud verbonden zijn, en richt zich op de leden van het gezin en op hen die met de verzorging van het kind belast zijn. Van meet af aan zijn in deze stroom bijdragen van de seksuele driften opgenomen, componenten van erotische belangstelling, die reeds in de kinderjaren meer of minder duidelijk aanwezig zijn en bij neurotici steeds door de latere psychoanalyse blootgelegd worden. Deze stroom correspondeert met de *primaire objectkeuze van het kind*. Deze keuze laat ons zien dat de seksuele driften hun eerste objecten vinden in aanleuning bij de waarderingen van de Ik-driften, precies zoals de eerste seksuele bevredigingen worden ervaren in aanleuning bij de voor het levensbehoud noodzakelijke lichaamsfuncties. (...) Deze tedere fixaties van het kind houden gedurende de gehele kindertijd stand en gaan steeds weer vergezeld van erotiek, die daardoor wordt afgewend van haar seksuele doelen. In de puberteitsfase voegt zich hierbij nu de machtige 'zinnelijke' stroom, die zijn doelen niet meer miskent." (Freud, 1912 d, p. 186-187)¹² In de seksualiteit heeft men dus volgens Freud een tedere stroom – die geborgenheid, rustbrengende bindingen en de toestand van bevrediging van alle lichamelijke behoeften nastreeft – en een zinnelijke stroom – waarin spanning en lustvolle opgewondenheid aanwezig zijn. Zowel lust als seksualiteit en alle andere driften hebben beide componenten: opwinding en bevrediging, spanning en ontspanning.

De prille moeder-kind-binding is voornamelijk een teder-seksuele binding, ook al is zinnelijkheid daarin aanwezig. (Voor Freud heeft de seksualiteit buiten de latere genitale fase, ook een eerdere orale en anale fase.)

Welke van de twee seksuele stromen wordt binnen een autoritaire samenleving onderdrukt?

Toch maar de seksualiteit als spanningsfenomeen, niet de binding! De gezinsbinding, de moederbinding, wordt toegestaan als men de moeder op seksueel-zinnelijk vlak niet begeert.

"De autoritair-familiale binding vooronderstelt de remming van de seksuele zinnelijkheid." (Reich, p. 133)¹³ De autoritair-familiale binding is dus niet noodzakelijk voor de remming van de seksuele zinnelijkheid. Het is juist omgekeerd. Er is voor de onderdrukking van de sekueel-lichamelijke, zinnelijke behoefte geen autoritaire vader nodig. Voor Christopher Lasch bijvoorbeeld is het huidige Westerse gezin niet zozeer gekenmerkt door de aanwezigheid van een autoritaire vader, maar juist door de afwezigheid ervan (Lasch, p. 218-224). Daarom zou onze cultuur een cultuur

van de narcistische, en niet van de autoritaire persoonlijkheid zijn (Lasch, p. 16). Maar toch grijpt er binnen deze narcistische cultuur een verrechtiging plaats. Narcisme wordt ook gekenmerkt, ondanks een cultuur van het lichaam, door een afkeer van het kwetsbare en sterfelijke lichaam en van seksuele spanningen. Het narcisme is antilichamelijk en antiseksueel omdat het lichaam en de seksualiteit te veel spanningen meebrengt. Binnen het narcisme wordt het lichaam juist als spanningsloos, bewonderenswaardig 'standbeeld' gecultiveerd.

De theorie van Wilhelm Reich moet dan toch enigszins herzien worden: De seksualiteit als spanningsfenomeen moet binnen een maatschappij die *law and order* prefereert, zo goed als uitgeschakeld worden. De seksualiteit als rustfenomeen – de binding aan de moederende figuur – wordt juist geïdealiseerd en bevorderd. De seksualiteit als spanningsfenomeen wordt trouwens onderdrukt, omdat men seksualiteit als rust opvat, omdat men de moeder-kind-binding idealiseert.¹⁴ Het gaat niet op de eerste plaats om seksuele onderdrukking, maar om het idealiseren van het 'baarmoederverlangen', of beter het idealiseren van de toestand in de moederschoot (zie Quintelier, 1986). En gezien de volstrekte rust niet realiseerbaar is, gezien het feit dat men niet constant in een toestand zoals in de 'baarmoeder' kan verblijven, wordt de rust nog meer geïdealiseerd.¹⁵

9. Een andere hypothese – Een ander hypothetisch voorstel voor een verklaring van het succes van extreem rechts vertrekt juist van dit 'baarmoederverlangen'. Het houdt ook verband met 'mijn' algemeen-filosofische stelling over de oorzaak van wantoestanden. Wantoestanden worden veroorzaakt doordat mensen het harmonie-ideaal nastreven, doordat ze de harmonie idealiseren, doordat ze op de eerste plaats harmonie willen en daarom elk conflict ontvluchten.¹⁶ Dat is een menselijke levenshouding die zijn emotionele gronden heeft. De emotionele grond van het harmonie-ideaal is het 'baarmoederverlangen': het al of niet bewust terugverlangen naar de toestand zoals men die onbewust beleefd heeft in de moederschoot.

Het 'baarmoederverlangen' heeft zeker volgende kenmerken:

a) *Zelfverlies*: Men wil symbiotisch opgaan in een groter geheel, waardoor men alle mogelijke spanningen en conflicten kan ontvluchten. Men heeft

"angst voor vrijheid" als deze vrijheid verantwoordelijkheid inhoudt. Men wil vrijblijvendheid die niets eist en geen lastige vrijheid. Het zelfverlies – het verlies van het eigen beperkte zelf, is voorwaarde en doel van het 'baarmoederverlangen'. De daarmee verlangde symbiose garandeert de onmiddellijke en onvoorwaardelijke bevrediging van alle 'behoeften'.

b) Ook al wil men zichzelf verliezen in het 'baarmoederverlangen', toch verlangt men daarbij naar een gevoel van oppermacht waarbij men door niets of niemand gehinderd kan en mag worden. Freud spreekt over 'His Majesty the Baby'.¹⁷ Dit gevoel van oppermacht wordt gegarandeerd door een symbiotische eenheid met een groter geheel. Een baby op zichzelf is juist een heel kwetsbaar en onmachtig wezentje. De illusie van oppermacht door zelfverlies en zelfonderdrukking wordt in onze cultuur in stand gehouden. Francis Bacon sprak reeds over "natura non nisi parendo vincitur" – de natuur wordt niet overwonnen tenzij men zich aan haar onderwerpt. Deze filosofische uitdrukking fundeert ook ons geloof dat technologische vooruitgang slechts wordt mogelijk gemaakt door objectieve wetenschap – een wetenschap die in haar objectiviteitsideaal bij kennisverwerving juist de afbreuk wenst van elke persoonlijke betrokkenheid op de realiteit.

c) Men wil niet alleen opgaan in een groter geheel, maar ook in een leider. Men zoekt iemand anders die je beschermt en al jouw conflicten met de wereld op zich neemt. Freud spreekt over de 'ziekelijke' behoefte aan autoriteit bij vele mensen.¹⁸ De Nederlandse romanschrijver Maarten 't Hart schrijft in zijn boekje vol pseudo-redeneringen, *De vrouw bestaat niet*: "Weinig maakt je zo gelukkig als het besef dat iemand anders, sterker en wijzer dan jij, je leidt en bestuurt." ('t Hart, p. 29) "Weinigen van ons komen ooit het verlangen te boven naar iemand die ons leidt zoals toen we nog klein waren, die ons voor ons eigen bestwil zegt wat we moeten doen, wat goed voor ons is, iemand die machtig is, die het beter weet en die ons zal beschermen. Het is zelfs zo dat weinigen van ons oprecht proberen dit verlangen te overwinnen." (Dinnerstein, 1976, p. 218)

d) Alles wat de realisering van dit 'baarmoederverlangen' onmogelijk maakt, moet opzijgeschoven en desnoods vernietigd worden. In het 'baarmoederverlangen' tracht men daarom ook zijn

betrokkenheid op de realiteit af te bouwen, wanneer deze realiteit een teveel aan spanningen en conflicten inhoudt. Men wil geen intellectueel-rationele benadering die met conflicten in de realiteit rekening houdt. Men ontvlucht de conflicten met de realiteit – ook de conflicten die noodzakelijk tot het menselijk bestaan behoren. Men tracht emotioneel op te gaan in een groter geheel. "Want de massa is zelf gemakzuchtig, wil voor de verklaring niet meer dan één reden horen, is de wetenschap niet dankbaar voor haar wijdlopige redeneringen, wil eenvoudige oplossingen hebben en problemen afgedaan weten." (Freud, 1933a, p. 159)

10. Links-rechts-onderscheid – Uitgaande van de houding tegenover conflicten en het idealiseren van de harmonie en het 'baarmoederverlangen', kan men een onderscheid tussen links en rechts maken.

Rechts is een levenshouding waarin men op voorhand elke mogelijkheid tot conflict wil uitschakelen. Al het toevallige, het vreemde, het willekeurige, het onbekende, het nieuwe, het onzeker makende, kortom al het verontrustende moet beheerst of vernietigd worden. Voor een rechts iemand is het vreemde het vijandelijke. Een rechts iemand wil een geüniformiseerde maatschappij waar alles rustig en vreedevol verloopt, waar er geen enkele reden tot onrust is. Het is waar dat de mens soms behoefte heeft aan rust en bescherming, een rechtse levenshouding bestaat er echter in dat men steeds zijn eigen rust en veiligheid verkiest.

Links daarentegen is iemand die de eigen behoeften, belangen en doelstellingen van zichzelf en van een andere mens respecteert, en de conflicten die daaruit ontstaan, aangaat en aanvaardt; hij wil deze conflicten na hun ontstaan op een menselijke manier oplossen. Om bestaande wantoestanden te verbeteren is een links iemand bereid de traditionele, rustgevende regelingen waarin de mens tot hertoe zijn verhouding tot zichzelf, de anderen en de natuur heeft gevestigd, te doorbreken en te veranderen.

In een rechtse levenshouding wil men zichzelf verliezen om zo volstrekte zekerheid te verwerven. Rechts idealiseert de harmonie; links geeft conflicten hun noodzakelijke plaats in het leven.

Het 'baarmoederverlangen' speelt een rol bij verrechtsing. De verrechtsing die plaatsgrijpt gedurende o.a. langdurige economische crises of andere ellendige toestanden, is uit het 'baarmoeder-

verlangen' te verklaren: "In tijden van kou en ellende is de vermeende intimiteit, troost en warmte, gekoppeld aan de moederschoot. (...) Zowel Hitler als Mussolini speelden in op deze sentimenten. Tegenwoordig doet Le Pen ook een duit in het zakje. De mythische moeder wordt, in allerlei hoedanigheden, naar voren gehaald om het nationalistisch gevoel te versterken." (Groen en Goudswaard, p. 99)¹⁹

11. Passief en actief 'baarmoederverlangen' – Men zou tegen het bovenstaande o.a. kunnen opwerpen: "Allemaal goed en wel; het 'baarmoederverlangen' binnen de verrechtsing ... maar dat 'baarmoederverlangen' is toch nogal 'passief', wat dan met de (extreem) rechtse leider – die kan toch moeilijk passief zijn?"

De leidersfiguur streeft ook een 'baarmoederverlangen' na. Men moet een onderscheid maken tussen een passieve en een actieve vorm ervan.

In het passieve 'baarmoederverlangen' wil men opgaan in een groter geheel of iemand die leiding en bescherming geeft. Met het actieve 'baarmoederverlangen' tracht men ook op te gaan in een symbiotisch geheel, maar het verschil ligt in de manier waarop men dat tracht te verwezenlijken. In het passieve 'baarmoederverlangen' meent men dat het voldoende is dat men zichzelf helemaal onderwerpt om toch verzorgd te worden. In het actieve 'baarmoederverlangen' treedt men juist zelf als de verzorgende op in de vooronderstelling dat men zo noodzakelijk is en blijft voor de verzorgde, waarmee men dan een onbedreigde symbiotische eenheid vormt. Met dit actief 'baarmoederverlangen' hangt ook een vorm van onderdrukking samen. Hulp en bazigheid hangen nauw samen. Gewild of niet, men dringt zich als verzorgende op aan de zorgbehoevende.

Een rechtse levenshouding uit zich niet enkel in het verlangen naar zelfverlies, maar ook in het willen actief bewaken van de gevestigde, traditionele of een nieuwe, 'steviger' orde, in een vorm van actief 'baarmoederverlangen'. Men verandert de buitenwereld zodanig dat er een symbiotische eenheid ontstaat. Al wat conflicten veroorzaakt en deze geïdealiseerde harmonische eenheid doorbreekt, wordt uitgeschakeld. Weerstand tegen het vreemde is kenmerkend voor het 'baarmoederverlangen'. "Wat nieuw is heeft evenwel altijd bevreemding en weerstand gewekt." (Freud, 1905 e [1901], p. 30) "Nostalgisch verlangen naar het vertrouwde is een gevoel dat tot nu toe hoofdzakelijk werd gemobiliseerd als verzet tegen maat-

schappelijke veranderingen." (Dinnerstein, p. 262)

12. Rechtse massavorming en 'baarmoederverlangen' – Identificatie en massavorming maken het vestigen en het behouden van een eigen maatschappelijke, stevige, onveranderlijke orde én het zichzelf daarin verliezen mogelijk. Mensen proberen zichzelf te verliezen door op te gaan in een groter geheel, door zich met het groter geheel te identificeren.²⁰ De identificatie met een groter geheel, bijvoorbeeld met een groep, is kenmerkend voor een rechtse levenshouding. "De groep betekent macht en plezier maar is gebaseerd op beheersing. De regels die er gelden zijn arbitrair, wreed, grillig, dictatoriaal. Dat maakt niets uit. Het biedt ons als grote compensatie de wet van de symbiose: Niemand is er alleen." (Friday, p. 223) Sigmund Freud wijst op de kuddedrift, zoals die door W. Trotter in zijn boek *Instincts of the herd in peace and war* (1916) beschreven is: "De enkeling voelt zich incompleet ('incomplete') wanneer hij alleen is. De angst van het kleine kind zou al een uiting van kuddeinstinct zijn. Verzet tegen de kudde betekent zoveel als isolement en wordt daarom angstvallig vermeden. De kudde wijst echter alles af wat nieuw en ongewoon is. (...) Het valt natuurlijk niet mee de ontogenese van de kuddedrift na te gaan. De angst van het kleine kind wanneer het alleen gelaten wordt, die Trotter al als uiting van de drift wil claimen, doet ons toch eerder een andere interpretatie aan de hand. Deze angst geldt de moeder, later andere vrouwelijke personen, en is de uitdrukking van een onvervuld verlangen waarmee het kind nog niets anders weet aan te vangen dan het in angst te veranderen." (Freud, 1921 c, p. 65-67; cursivering door Freud) Al wat niet tot de bekende groep behoort, wordt als bedreigend ervaren. De "angstvaardigheid zal zich het krachtigst manifesteren bij al die gelegenheden die op de een of andere manier van het normale afwijken en iets nieuws, onverwachts, onbegreeps, onheilspellends met zich brengen." (Freud, 1918 a, p. 208) Gevolg daarvan is dat men het afwijkende, het vreemde onderdrukt. "Niemand mag zich willen onderscheiden, iedereen moet hetzelfde zijn, hetzelfde hebben. Sociale gerechtigheid wil zeggen dat men zichzelf veel ontzegt, opdat ook de anderen gedwongen worden ervan af te zien of, wat op hetzelfde neerkomt, het niet voor zichzelf kunnen opeisen. Deze eis van gelijkheid is de wortel van het sociale geweten en plichtsgevoel." (Freud, 1921 c, p. 69)²¹

Het 'baarmoederverlangen' speelt een duidelijke rol in de massavorming. Al de opgesomde kenmerken van het 'baarmoederverlangen' komen hier terug:

a) Het zelfverlies speelt binnen de massavorming. "(...) de massa wil nog altijd door een ongelimiteerde macht worden beheerst, ze haakt in extreme mate naar gezag, ze dorst, om met Le Bon te spreken, naar onderwerping." (Freud, 1921 c, p. 76) Freud citeert Le Bon²²: "In de menigte is elk gevoel, elke handeling besmettelijk, en wel in zo sterke mate dat het individu zeer gemakkelijk zijn persoonlijk belang aan het zogenaamde algemeen belang opoffert. Dit is een volstrekt met zijn natuur strijdig vermogen, waartoe de mens alleen in staat is indien hij deel van een massa uitmaakt. (...) de belangrijkste oorzaak brengt in de tot een massa verenigde individuen bijzondere eigenschappen teweeg die volledig tegengesteld zijn aan die van het geïsoleerde individu. Ik doel hier op de suggestibiliteit, waarvan de (...) besmetting overigens slechts een effect is. (...) De voornaamste kenmerken van het individu dat zich in de massa bevindt, zijn derhalve: te loor gaan van de bewuste persoonlijkheid, overheersing van de onbewuste persoonlijkheid, oriëntatie van de gedachten en de gevoelens in één en dezelfde richting dankzij suggestie en besmetting, een tendens om de gesuggereerde denkbeelden onverwijld te verwezenlijken. Het individu is niet meer zichzelf, hij is een willoze automaat geworden." (geciteerd door Freud, 1921 c, p. 18-20)²³ "Het merkwaardigste en tevens belangrijkste verschijnsel van de massavorming is (...) de bij elk individu teweeggebrachte versterking van de affectiviteit (...). (...) voor de betrokkenen is het namelijk een genotvolle gewaarwording zich zo ongeremd aan hun hartstochten te kunnen overgeven en daarbij in de massa op te gaan, het gevoel van hun individuele begrenzing te verliezen." (Freud, 1921 c, p. 29) Dit herinnert toch aan de onvoorwaardelijke bevrediging van al onze behoeften in de symbiotische eenheid van de moederschoot. Wat men door massavorming nastreeft, is harmonie en symbiose. Bij de wederzijdse "emotionele besmetting" binnen een massa "is ontegenzegge-

lijk iets als een dwang in het spel om de anderen na te doen, met de velen in harmonie te blijven. De grovere en simpelere gevoelsimpulsen hebben meer kans zich op die manier in een massa te verspreiden (...)." (Freud, 1921 c, p. 30) "(...) men krijgt de indruk dat, wanneer de enkeling in de massa zijn eigen aard opgeeft en zich door anderen laat suggereren, hij dat doet omdat er een behoefte in hem bestaat om liever in harmonie dan in tegenstelling met hen te leven, dus misschien toch 'om hen te gelieven'" (Freud, 1921 c, p. 37)²⁴

*"Nostalgisch verlangen naar
het vertrouwde is een gevoel
dat tot nu toe hoofdzakelijk
werd gemobiliseerd als verzet
tegen maatschappelijke
veranderingen."*

b) Door dit zelfverlies binnen een massa heeft men een almachtsgevoel: "[De massa] bezit het gevoel van almacht, het begrip 'onmogelijk' verdwijnt voor het individu in de massa." (Freud, 1921 c, p. 21) "(...) de massa's zijn onder de invloed van de suggestie tevens tot grote prestaties in staat, in de vorm van zelfverloochening, onbaatzuchtigheid en toewijding aan een ideaal. (...) Terwijl de intellec-

tuele capaciteiten van de massa altijd ver beneden die van de enkeling staan, kan haar ethisch gedrag even hoog daarboven uitstijgen als diep daaronder zinken." (Freud, 1921 c, p. 23) "De impulsen waaraan de massa gehoorzaamt, kunnen al naar gelang de omstandigheden nobel of wreed, heroïsch of laf zijn, maar ze hebben in elk geval een zó dwingend karakter dat het persoonlijk belang en zelfs dat van het zelfbehoud niet tot hun recht komen." (Freud, 1921 c, p. 21) "De massa maakt op de enkeling de indruk van een ongelimiteerde macht en een onoverwinnelijk gevaar. (...) Het is kennelijk gevaarlijk met haar in conflict te komen, en men is veilig wanneer men het alom tentoon gespreide voorbeeld volgt, dus eventueel zelfs 'huilt met de wolven in het bos'." (Freud, 1921 c, p. 30)

c) Ook het willen geleid worden maakt dat men zich bij een massa aansluit. "De massa is een gedweeë kudde die nimmer bij machte is zonder een meester te leven. Zij heeft een zo sterke drang tot gehoorzamen, dat zij zich instinctief onderwerpt aan eenieder die zichzelf tot haar meester uitroept." (Freud, 1921 c, p. 25) Men wil de leider blind vertrouwen. Een rechts iemand ont-

vlucht de eigen verantwoordelijkheid door zich te identificeren met een groter geheel, met een massa, met een leider van de massa²⁵. “Wij zouden zeggen: de psychische bovenbouw, die bij de individuen op zo uiteenlopende wijze ontwikkeld is, wordt afgebroken, ontkracht, en het bij allen gelijkaardige onbewuste fundament wordt blootgelegd (geactiveerd).” (Freud, 1921 c, p. 17) Freud citeert Gustave Le Bon die stelt “dat het individu in de massa reeds door het feit van de massaliteit een gevoel van onoverwinnelijke macht krijgt, dat hem in staat stelt driften bot te vieren die hij als eenling noodzakelijkerwijs zou hebben beteugeld. Daartoe zal te minder reden bestaan, omdat bij de anonimiteit en dus ook onverantwoordelijkheid van de massa het verantwoordelijkheidsgevoel, dat de individuen steeds intoomt, volledig verdwijnt.” (geciteerd door Freud, 1921 c, p. 17)

d) Emoties zijn belangrijker dan rationale argumenten en inzichten. “Wie op de massa wil inwerken, heeft zijn argumenten niet logisch te wikkelen, hij moet in de krachtigste beelden schilderen, overdrijven en steeds hetzelfde herhalen. Aangezien de massa geen twijfels kent inzake waar of onwaar en bovendien haar enorme kracht beseft, is haar intolerantie even groot als haar autoriteitsgevoel blind is. Zij toont ontzag voor kracht en laat zich door goedheid, die voor haar enkel een vorm van zwakte betekent, slechts in geringe mate beïnvloeden. Wat zij van haar helden verlangt, is sterkte, gewelddadigheid zelfs. Zij wil gedomineerd en onderdrukt worden en haar meesters vrezen. Omdat zij in wezen door en door conservatief is, koestert zij een diepe afschuw voor alle vernieuwing en vooruitgang en een onbegrensde eerbied voor de traditie.” (Freud, 1921 c, p. 22) Rationaliteit wordt ook niet gewenst en zelfs gemedened. “Bij de massa’s kunnen de meest tegenstrijdige denkbeelden naast elkaar bestaan en samengaan, zonder dat hun logische tegenstrijdigheid een conflict oproept.” (Freud, 1921 c, p. 23) Le Bon stelt: “Met rede en argumenten kan men tegen bepaalde woorden en formules niet optornen. Men spreekt ze ten overstaan van de massa’s met een vroom pathos uit, en meteen krijgen de gezichten een eerbiedige uitdrukking en neigen de hoofden.” (geciteerd door Freud, 1921

c, p. 24) “(...) waarheidsdrang hebben de massa’s nooit gekend. Zij eisen illusies, waarvan zij geen afstand kunnen doen.” (Freud, 1921 c, p. 24)²⁶ “Alleen de triomfantelijke zelfverzekering die men aan het besef van gemeenschappelijke vooroordelen ontleent, kan de logische slordigheid (...) verklaren.” (Freud, 1926 e, p. 139)

Binnen een massa is het zo “dat de minder intelligenten de meer intelligenten naar hun niveau omlaagtrekken. Laatstgenoemden worden in hun activiteit geremd omdat de versterking van de affectiviteit altijd al ongunstige voorwaarden voor correcte geestesarbeid scheidt, verder omdat de individuen door de massa geïntimideerd zijn en hun denkbaarheid niet vrij is, en ook omdat bij ieder individu het besef van verantwoordelijkheid voor zijn daden verlaagd wordt.” (Freud, 1921 c, p. 30-31) “Want de massa is zelf gemakzuchtig, wil voor de verklaring niet meer dan één reden horen, is de wetenschap niet dankbaar voor haar wijldlopijge redeneringen, wil eenvoudige oplossingen hebben en problemen afgedaan weten.” (Freud, 1933 a [1932], p. 159) “[De massa] gaat meteen tot het uiterste, een eenmaal uitgesproken verdenking verandert bij haar onmiddellijk in onomstotelijke zekerheid, een kiem van antipathie wordt wilde haat.” (Freud, 1921 c, p. 22) In voetnoot voegt Freud

nog toe: “Deze intensivering van alle gevoelsimpulsen tot in het extreme en mateloze behoort ook tot de gevoelstoornis van het kind, en men vindt haar eveneens terug in het droomleven (...)” (Freud, 1921 c, p. 22, voetnoot 8) “En u beseft wellicht niet goed tot hoe hoog in onze maatschappij de onbeschoftheid reikt en hoe veel onoirbaars de mensen zich permitteren zodra zij zich een bestanddeel van de massa en van persoonlijke verantwoordelijkheid ontslagen voelen.” (Freud, 1933 a [1932], p. 154-155)

“Wij kunnen zeggen dat de sterke affectieve bindingen die wij in de massa ontwaren, ruimschoots voldoen om een van haar kenmerken te verklaren, het gemis aan zelfstandigheid en initiatief bij de enkeling, de gelijksoortigheid van zijn reacties met die van alle anderen, zijn afzakken als het ware naar het niveau van het massa-individueel. De massa toont ons echter, wanneer wij haar als

*Wie op de massa wil inwerken,
behoeft zijn argumenten niet
logisch te wikkelen,
hij moet in de krachtigste
beelden schilderen,
overdrijven en steeds
hetzelfde herhalen.*

geheel bezien, meer; de verlaging van de intellectuele capaciteiten, het ongeremde karakter van de affectiviteit, haar onvermogen om zich te beheersen en uitstel te betrachten, haar neiging om in het uiten van gevoelens alle grenzen te overschrijden en deze gevoelens volledig in handelingen af te voeren, deze en alle andere trekken die wij bij Le Bon zo indrukwekkend beschreven zien, leveren een onmiskenbaar beeld op van regressie van de psychische activiteit naar een vroegere fase, zoals wij zonder verbazing bij wilden of kinderen aantreffen. Zulk een regressie behoort in het bijzonder tot het wezen van de gewone massa's, terwijl ze, zoals wij gezien hebben, bij sterk georganiseerde, kunstmatige massa's in verregaande mate kan worden verhinderd." (Freud, 1921 c, p. 64)²⁷ Het 'baarmoederverlangen' houdt zo een regressie van de psychische activiteit naar een vroeger fase in.

De invloed van de massa op het individu zijn niet zozeer door intimidatie te verklaren: "Het is duidelijk dat rationele factoren als de (...) intimidatie van de enkeling, de werking dus van zijn drift tot zelfbehoud, de te observeren verschijnselen niet dekken." (Freud, 1921 c, p. 33) Mijn bewering dat geen onderdrukking slaagt zonder zelfonderdrukking, krijgt hier een bevestiging. Een massaverschijnsel heeft maar invloed omdat ze inspeelt op diep onbewuste verlangens van een individu. Het is geen bewuste intimidatie.

13. Rechts en extreem rechts – Tot hiertoe is er nog geen duidelijk onderscheid gemaakt tussen rechts en extreem rechts. Het onderscheid is ook maar gradueel: het nastreven van het harmonie-ideaal is bij extreem rechts nog sterker dan bij rechts. Daarin ligt juist het extreme. De dreiging van de of het vreemde en het onrustbrengende wordt nog heviger gevoeld. De behoefte aan rust en veiligheid is bij een extreem rechts iemand groter. Waarom? Daarvoor kunnen verschillende individueel-psychische redenen zijn. Men kan zich bijvoorbeeld minderwaardig voelen, en elke andere zou juist door zijn verschil deze minderwaardigheid kunnen in het licht stellen ... Daarom benadrukt men de herleiding tot het identieke, het gelijke en streeft men daarin het zelfverlies na. Het heeft mogelijks iets te maken met een soort minderwaardigheid die men voelt, en waardoor men meent benadeeld te zullen worden. Dit minderwaardigheidsgevoel kan het gevolg zijn van een te vroege separatie uit de

'moeder'-kind-symbiose, die mogelijks ook veroorzaakt is door de komst van een nieuw broertje of zusje.

Het eigen verlangen naar symbiotische eenheid kan ook zodanig groot zijn dat elke andere moet uitgesloten worden. Enkel de eigen onvoorwaardelijke bevrediging van alle behoeften staat voorop. Het verzorgen van anderen en het wegwerken van discriminaties van anderen wordt als een tekortdoening van zichzelf gevoeld. De 'underdog'- en slachtofferrol, die zo graag door extreem rechts gespeeld wordt, hangt samen met het passieve 'baarmoederverlangen': men is nooit voldaan en tevreden over de verkregen verzorging; er wordt steeds te veel zorg en aandacht besteed aan de 'anderen'. Al wat aan een ander gegeven wordt, kan niet meer aan zichzelf gegeven worden. Afgunst, nijd en jaloezie zijn sterke gevoelens.²⁸ De eigen privileges, de eigen voorrechten worden als normaal en vanzelfsprekend beschouwd. Elke verandering, elke vreemde zou deze bevoorrechtting kunnen tenietdoen. Men is dan ook tegen elke verandering en wil elke vreemde uitsluiten. Dit heeft ook te maken met het idealiseren van het 'baarmoederverlangen': "Er bestaat een verwant gevoel (...) dat in essentie sterk verschilt van het hier besproken nostalgische verlangen, maar dat er in de praktijk niet altijd los van kan worden gezien en dat vaak tegelijkertijd wordt gemobiliseerd. Het is de pure onwil om speciale privileges op te geven, de simpele weerzin om op te houden met het uitbuiten van andere mensen." (Dinnerstein, p. 262, voetnoot *) Privileges bestaan er juist in dat men meent recht te hebben op een betere behandeling en bevoordeling omdat men over bepaalde eigenschappen zou bezitten. De pure onwil om privileges op te geven komt overeen met de onwil om het symbiotische leven in de moederschoot of de prille zuigelingentijd op te geven, waarbij men onvoorwaardelijk verzorgd en beschermd werd.

Vanuit een rechtse levenshouding worden soms op een gewelddadige wijze voorrechten verdedigd en ongenoegen tegenover het vreemde geuit. Hierbij idealiseert men ook de harmonie. Al wie en al wat conflicten en spanningen met zich meebrengt, moet vernietigd worden. Wie de harmonie idealiseert, wordt gemakkelijk gewelddadig. Extreem rechts, dat de harmonie idealiseert, schrikt er dan ook niet van terug om geweld te gebruiken. Voor hen is terreur als vanzelfsprekend, en dit allemaal omwille van de harmonie.

Omdat extreem rechts nog meer de harmonie idealiseert, wordt het dan ook gemakkelijker gewelddadig dan minder extreem rechts.

16. Een uitweg? – Extreem rechts of het fascisme zijn zo populair omdat het volk op de eerste plaats rust en harmonie wil, onvoorwaardelijk verzorgd wil worden, – omdat het de harmonie idealiseert. Het succes van extreem rechts is te verklaren omdat het inspeelt op de gemakzucht van de mensen. Reich stelt dat het volk ‘vrijheidsonbekwaam’ is (Reich, p. 283): het volk wil wel de absolute vrijheid, de vrijblijvendheid, onverantwoordelijkheid en niet de verantwoordelijke, lastige vrijheid.

Omwille van de geïdealiseerde rust en harmonie, absolute vrijheid en onverantwoordelijkheid aanvaarden de mensen ook hun uitbuiting, ja, ze voelen ze zelfs zo niet aan. De grond van de uitbuiting vindt men in de houding van de baby, waarbij deze onvoorwaardelijk wordt verzorgd, dus verzorging krijgt zonder ervoor zelf iets in de plaats te stellen. De prille moeder-kind-binding is ook het prototype van een uitbuittingsrelatie – ook al kunnen we deze karakteristiek daarop niet zomaar toepassen: “Bovendien is het zo dat de moeder wél de bedoeling heeft het kind voordeel te berokkenen, maar dat het omgekeerde niet het geval is. Het kind is zich aanvankelijk niet eens bewust van de moeder als een afzonderlijk wezen. In welk opzicht kunnen we dan van het kind zeggen dat het de moeder ‘liefheeft’? Merk op dat deze specifieke relatie het uiterste voorbeeld is van een relatie tussen ongelijken. Het is een relatie waarin op het niveau van bewuste bedoelingen de ene partij vrijwel geheel de gever, en de andere vrijwel geheel de ontvanger is. Een dergelijke relatie wordt, wanneer zij zich tussen volwassenen voordoet, in het algemeen beschouwd als een relatie van uitbuiting en parasitisme – hoewel zij uiteraard, om voor de hand liggende biologische redenen, tussen moeder en kind niet als zodanig wordt aangemerkt. (...) Wat in elk geval tot het bereiken van de volwassenheid blijft bestaan is het probleem van de ongelijkheid, met alle beperkingen die deze oplegt.” (Branden, 1980, p. 59; cursivering door Branden) Het ‘baarmoederverlangen’ heeft zowel in zijn passieve als actieve vorm, tot voorwaarde dat men de andere niet erkent als een persoon die losstaat van je eigen verlangens en hun bevrediging. In het ‘baarmoederverlangen’ wordt de andere miskend. Volgens Herbert Marcuse is dit een kenmerk van de bevrediging van elk verlangen van het Ik. Daarvoor beroept hij

zich op Hegels beweringen uit zijn “Phänomenologie des Geistes”: “Wanneer het bewustzijn zonder meer het stadium van zelfbewustzijn bereikt, vindt het zichzelf als Ik, en het Ik is in de eerste plaats *verlangen*: het kan bewust van zichzelf worden door zichzelf te bevredigen in en door een ‘ander’. Maar zo een bevrediging brengt de ‘negatie’ mee van de ander, want het Ik moet zichzelf bewijzen door waarlijk ‘voor zich te zijn’ tegen elke ‘andersheid’.” (Marcuse, 1955, p. 88-89; cursivering door Marcuse; in eigen vertaling) Marcuse beschrijft echter het feit dat het Ik zijn eigenheid niet aanvaardt en zich, omwille van de harmonie en de onkwetsbaarheid, zo rap mogelijk wil verliezen in een ander die als andere, verschillende niet erkend wordt en louter en alleen dient als de persoon die het Ik van zichzelf moet redden.

De oorzaak van de extreme verrechtsing ligt in de idealisering van het ‘baarmoederverlangen’. Elke mens kent, bewust of niet, het ‘baarmoederverlangen’. Dat verlangen is zelfs noodzakelijk voor het menselijke leven. Het speelt bijvoorbeeld een noodzakelijke rol in de seksualiteit en de voortplanting van de menselijke soort. Ook in de behoeften van elk individu is dat verlangen aanwezig: ze streven naar bevrediging. De slaap is ook een realisering van het ‘baarmoederverlangen’. Het verkeerde is echter de idealisering van het ‘baarmoederverlangen’. Men meent dat alle behoeften zullen bevredigd worden, alle spanningen zullen opgelost worden, als men zijn ‘baarmoederverlangen’ kan realiseren. Men denkt dat het realiseren van het ‘baarmoederverlangen’ voldoende is om op een menselijke manier te leven. Elk verlangen is een uitdrukking van een tekort. Men verlangt naar iets dat men nog niet heeft, waaraan men een tekort voelt. Een verlangen wordt gerealiseerd, wanneer men het tekort opheft. Het gevolg daarvan is dat het verlangen voorbij is. Daar het ‘baarmoederverlangen’ noodzakelijk is voor het menselijke leven, betekent de definitieve realisering van dat verlangen dus de opheffing van het menselijke leven.

Als mensen het ‘baarmoederverlangen’ blijven idealiseren, dan zullen ze extreem rechts blijven stemmen.²⁹ De volstreekte realisering van dat verlangen is de dood. “Er is maar één weg terug naar de baarmoeder, via de dood.” (Greer, p. 86) Het betekent het einde van het leven op een menselijke manier, maar ook van het menselijke leven.

Als mensen liever dood willen zijn, dan het leven met zijn inherente conflicten aan te gaan en te aanvaarden ... dan is daar weinig kruid tegen gewassen. De ellende is echter dat extreem recht-

se mensen eerst de andere mensen dood willen. Zij stellen zich op het standpunt van de doder. De idealisering van het 'baarmoederverlangen' kan geen principe van het menselijke leven zijn. Dat principe moet verlaten worden. Maar zijn de mensen daartoe bereid?

Als een rechtse levenshouding gebaseerd is op een vlucht voor de realiteit, op het ontvluchten of onderdrukken van al het vreemde, dan zal deze levenshouding stuiten op de realiteit. Men zal merken dat zijn gewenst 'symbiotisch opgaan' voorwaarden heeft die met de realiteit botsen, dat de andere ook conflictueel-verschillend is. Uiteindelijk moet het rechts project altijd mislukken.³⁰ Een rechtse houding en het menselijk leven komen niet met elkaar overeen. De harmonie is slechts in de dood te verwezenlijken. Kan rechts al het levende vernietigen? Laten we rechts al het leven vernietigen?

BIBLIOGRAFIE:

- Nathaniel Branden (1980) : *Psychologie van de romantische liefde*, Nederlandse vertaling door Bert Segeren van "The psychology of romantic love", Veen uitgevers, Utrecht - Antwerpen, 1981.
- Dorothy Dinnerstein (1976) : *Minotaurus en meermin. Man-vrouw regelingen en menselijk onbehagen*, Nederlandse vertaling door José Rijnaarts van "The mermaid and the minotaur : sexual arrangements and human malaise", 1983, Feministische Uitgeverij Sara, Amsterdam.
- Sigmund Freud: In de Nederlandstalige editie, Boom, Meppel, Amsterdam wordt geciteerd uit:
(1905 d): *Drie verhandelingen over de theorie van de seksualiteit* (KB 1, pp. 47-177)
(1910 d): "De toekomstige kansen van de psychoanalytische theorie" (PB 1, pp. 9-24)
(1912 d): "Bijdragen tot de psychologie van het liefdeleven II: Over de meest verbrede vernedering in het liefdeleven" (KB 2, pp. 181-198)
(1914 c): "Ter introductie van het narcisme" (PT 1, pp. 25-64)
(1918 a): "Bijdragen tot de psychologie van het liefdeleven III: Het maagdelijkheidstaboe" (KB 2, pp. 199-220)
(1921 c): *Massapsychologie en ik-analyse*, (CR 5, pp. 9-94)
(1933 a): *Inleidende colleges tot de psychoanalyse. Nieuwe reeks*, (IP 3)
(1939 a): *De man Mozes en de monotheïstische religie*, (CR 6)
- Nancy Friday (1977): *Mijn moeder en ik. Een dochter zoekt haar eigen persoonlijkheid*, Nederlandse vertaling door Anita C. Van de Ven van "My mother/My self", 1983, Rainbow Pocketboeken, Uitgeverij Maarten Muntinga, Amsterdam.

- Erich Fromm (1941): *De angst voor vrijheid. De vlucht in autoritarisme, destructivisme en conformisme*, Nederlandse vertaling door H. Redeker van "Escape from freedom", 7^e druk, 1973, Bijleveld, Utrecht.
- Germaine Greer (1970): *De vrouw als eunuch*, Nederlandse vertaling door Henny Scheepmaker van "The female eunuch", 9^e druk, 1973, Meulenhoff, Amsterdam.
- Martine Groen en Helmi Goudswaard (1990) : *Lange liefdes. Partners over hartstocht, macht en jaloezie*, Sara / Van Genneep, Amsterdam.
- Christopher Lasch (1979) : *De cultuur van het narcisme. Leven in een tijd van afnemende verwachtingen*, Nederlandse vertaling door Elise Marijns van "The culture of narcissism. American life in an age of diminishing expectations", Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam, 1980.
- Herbert Marcuse (1955) : *Eros and civilization. A philosophical inquiry into Freud*, with a new preface by the author, Abacus, London, 1972.
- Karl Marx: Uit de Marx-Engels Werke (Dietz Verlag Berlin) wordt verwezen naar:
Zur Kritik der politischen Ökonomie (MEW. 13, pp. 7-11)
Das Kapital, I (MEW. 23, meer bepaald pp. 192-200)
- André Mommen (2000): "De politieke kaart na de gemeenteraadsverkiezingen" in *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 34ste jaargang nr 4, december 2000, pp. 5-10.
- Guy Quintelier (1986): "Liefde en harmonie" in *Kritiek*, 11, 1986, Gent, pp. 117-168.
- Guy Quintelier (1996): *Communisme en conflict. Pleidooi voor een reëel-kritisch communisme*, IMAVO, 1996.
- Wilhelm Reich: *Die Massenpsychologie des Faschismus*, Kiepenheuer & Witsch, Köln, 5. Auflage, 1997.
- Maarten 't Hart (1982) : *De vrouw bestaat niet*, negende druk, januari 1983, Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam.

NOTEN:

1. Freud, 1939 a [1934-1938], p. 84.
2. Er wordt verwezen en in eigen vertaling geciteerd naar het in de bibliografie aangeduide editie van het boek van Wilhelm Reich. De eerste uitgave van dit boek was in 1933. In 1942 verscheen een uitgebreide derde druk.
3. Stalin wordt door Reich als een 'nationaal-socialist' gekenmerkt: "Zo zijn Hitler, Mussolini en Stalin evenzeer de nationaal-socialistische erfenamen van het internationale socialisme van Karl Marx geworden" (Reich, p. 207; cursivering door Reich). Volgens hem bevond de Sovjet Unie zich "na de catastrofe in Duitsland in 1933 op een snelle terugweg naar autoritaire en nationalistische vormen van sociaal beleid" (Reich, p. 197) Volgens Lenin moest de staat mettertijd afsterven, voor Stalin was dit een vergissing (Reich, p. 224). Reich spreekt positief over Lenin. Onder Reichs kritiek op het fascisme valt ook een kritiek op het stalinisme. Voor Reich is het communisme

- echter geen variant, zoals het fascisme, van het autoritarisme. De anti-autoritair kritiek op het zogenaamde communisme is voor hem een kritiek op het stalinisme, wat een autoritaire, 'nationaal-socialistische' verwording van de communistische ideologie is.
4. Wilhelm Reich geeft wel een eigen 'interpretatie' van zowel Marx als Freud. Het is bijvoorbeeld zeer verwonderlijk dat Reich zich niet letterlijk confronteert met Freuds geschrift *Massenpsychologie und Ich-analyse* uit 1921.
 5. Wilhelm Reich gebruikt de term 'vulgaire marxisme' (zie p. 36).
 6. Ondanks Marx' bepaling van menselijke arbeid (in het 5^e hoofdstuk van het eerste boek van Het Kapitaal), waarin hij zelf stelt dat de menselijke arbeid van dierlijke arbeid verschilt doordat de mensen op voorhand in hun hoofd reeds een idee hebben van wat ze willen maken. Mensen gaan doelstellend en doelgericht tewerk.
 7. Deze 'moeder' hoeft dus niet de biologische moeder te zijn, wel de sociale moeder die het kind helemaal verzorgt – wat dus ook een man kan zijn.
 8. In voetnoot voegt Reich hieraan toe: "Het 'Oedipuscomplex' dat Freud heeft ontdekt, is dus niet zo zeer oorzaak maar veeleer gevolg van de maatschappelijke seksuele beperking van het kleine kind. Toch zetten de ouders geheel onbewust de bedoelingen van de autoritaire maatschappij door."
 9. In voetnoot voegt Reich hier toe: "d.w.z. niet geloste, onbewust verankerde".
 10. Op het vlak van de geschiedenis van de mensheid ontstaat volgens Reich de autoritair-patriarchale samenleving door de onderdrukking van de seksualiteit van vrouwen, kinderen en jonge mensen (zie p. 95). De seksuele onderdrukking hangt volgens Reich samen met het autoritaire patriachaats en het begin van de klassenindeling.
 11. De 'sectie', de slachting, de scheiding is nog niet gemaakt. Het woord 'geslacht' en het woord 'seks' verwijst naar de eerste scheiding. Het Latijnse 'seco' betekent: ik scheid, ik slacht. De woorden 'geslacht' en 'seks' komen uit de lofzede die Aristophanes over de liefde als een goddelijk fenomeen houdt in Plato's *Symposion*. De seksuele aantrekking wordt daar 'verklaard' als een poging om de 'eerste scheiding' op te heffen.
 12. Op andere plaatsen (1921 c, p. 57-58 en p. 87-88; 1905 d, p. 131; zie ook 1914 c, p. 47) stelt Freud echter dat de tedere stroom maar ontstaat nadat de zinnelijk-seksuele stroom afgeremd werd. Dus er moest toch eerder een zinnelijke stroom zijn ... Maar zowel achter de tedere stroom als achter de zinnelijke stroom zit ook het hier later verder aangeduide 'baarmoederverlangen'.
 13. " ... de kern van de fascistische rassentheorie [is] een dodelijke angst voor de natuurlijke seksualiteit en haar orgasmefunctie" (Reich, p. 92).
 14. De vrouw als 'moederschoot' wordt geïdealiseerd, niet als seksueel-zinnelijk wezen. De madonna wordt tegenover de hoer geplaatst.
 15. "Mensen die niet tot ontspanning (seksuele bevrediging, g.q.) bekwaam zijn, moeten de seksuele prikkelingen mettertijd als kwellend, belastend, storend ervaren. De seksuele prikkeling is inderdaad storend en kwellend, als de ontspanning niet is toegestaan." (Reich, p. 143)
 16. Zie o.a. Quintelier (1996).
 17. Freud, 1914c, p. 51.
 18. "Bijzonder weinig cultuurmensen zijn in staat te leven zonder op anderen te steunen of kunnen ook maar een zelfstandig oordeel vellen. De ziekelijke behoefte aan autoriteit en de innerlijke slapten van de mensen kunt u zich niet ernstig genoeg voorstellen." (Freud, 1910d, p. 19) "De massa is een gedweeë kudde die nimmer bij machte is zonder een meester te leven. Zij heeft een zo sterke drang tot gehoorzamen, dat zij zich instinctief onderwerpt aan eenieder die zichzelf tot haar meester uitroept." (Freud, 1921c, p. 25) Het probleem is echter niet dat mensen op elkaar steunen, maar dat ze dit onvoorwaardelijk willen doen.
 19. Berlusconi wordt soms ook voorgesteld als "la mamma".
 20. "De identificatie is de psychoanalyse als vroegste uiting van een gevoelsbinding aan een andere persoon bekend." (Freud, 1921 c, p. 50).
 21. "Het sociale gevoel berust dus op de omkering van een eerst vijandig gevoel in een positief gekleurde binding die het karakter van een identificatie heeft. (...) Laten wij evenwel niet vergeten dat de eis van de massa tot gelijkheid alleen voor de massa-individen en niet voor de leider geldt. Alle individuen behoren gelijk aan elkaar te zijn, maar allen willen zij door één persoon worden overheerst." (Freud, 1921 c, p. 69)
 22. Gustave Le Bon schreef een beroemd boek over massapsychologie: "Psychologie des foules" (1895). Zijn "belangrijkste opvattingen" zijn twee stellingen, "namelijk de collectieve remming van de intellectuele prestaties en de toename van de affectiviteit in de massa" (Freud, 1921 c, p. 27).
 23. André Mommen (2000) wees bijvoorbeeld ook op de besmetting die vanuit Antwerpen plaatsgrijpt naar de Nederlandse grens toe en naar het Waasland.
 24. Freud probeert de massavorming te verklaren "met de vooronderstelling dat liefdesbetrekkingen (neutraal uitgedrukt: gevoelsbindingen) ook het wezen van de massaziel vormen." (Freud, 1921 c, p. 37)
 25. "Wij voorvoelen (...) dat de wederkerige binding van de massa-individen het karakter heeft van (...) een identificatie op grond van een belangrijke affectieve overeenkomst, en kunnen vermoeden dat deze overeenkomst gelegen is in het type binding aan de leider." (Freud, 1921 c, p. 53) ["(...) met de binding aan de leider verdwijnen – in de regel – tevens de bindingen tussen de massa-individen onderling. De massa verstuipt als een Bolognezor flesje

- waarvan men de tuit heeft afgebroken." (Freud, 1921 c, p. 43)]
26. "Dit overheersen van het fantasieeven en van de door de onvervulde wens geschraagde illusie is, zoals wij hebben aangetoond, bepalend voor de psychologie van de neurosen." (Freud, 1921 c, p. 24)
 27. Als voorbeelden van een kunstmatige massa haalt Freud het leger en de kerk aan.
 28. Het 'eigen volk eerst' van het Vlaams Blok bevat dan ook voor sommige extreem rechtse mensen een waarheid. Het 'eigen zelf eerst' benadert voor hen veel meer de waarheid. De vreemdelingenhaat is voor hen een haat tegen elke andere: ook al ben je in Vlaanderen geboren, toch ben je nog niet voldoende 'Vlaming'. Meer sociaal-gerichte extreem rechtse mensen kunnen de slogan van het Vlaams Blok wel onderschrijven: zij zoeken meer de verbondenheid en geborgenheid van het overkoepelende geheel.
 29. Een sterk verlangen moet onvervuld blijven. De onmogelijke vervulling wakkert de idealisering van het verlangen aan.
 30. Als blijkt dat extreem rechtse of rechts-populistische partijen toch geen rust kunnen garanderen, en ze door interne conflicten verdeeld zijn, worden ze bij de stembusgang afgestraft.

A A N K O N D I G I N G

Masereelfonds Antwerpen, Elcker-ik Antwerpen en de Antwerpse Volkshogeschool organiseren, met ondersteuning van IMAVO, een driedelige lezingencyclus over

Botsende Wereldbeelden

Recht en onrecht door de ogen van de Arabische wereld en de Verenigde Staten

"De nieuwe wereldorde" is voor George W. Bush, net als voor zijn vader, een eenvoudige zaak van goed en kwaad. Om deze stelling te ondergraven volstaat het de berichtgeving op de Arabische nieuwszender Al-Jazeera en de Amerikaanse nieuwszender CNN te vergelijken. De interpretatie van recht en onrecht hangt blijkbaar af van het perspectief van waaruit men kijkt. Om de wereld te begrijpen is het nodig dat perspectief of wereldbeeld te kennen én te onderzoeken waar de wortels liggen van dat - steeds veranderende - wereldbeeld. Zo werd het wereldbeeld in de Arabische wereld o.a. gevormd door de beweging voor een culturele en politieke reformatie op het einde van de 19de eeuw, de Palestijnse catastrofe en de militaire nederlaag van Nasser in 1967. Respectievelijk de "Nahda", "Nakhba" en "Naksa". De wortels, veranderingen en het huidige dominante wereldbeeld in de Verenigde Staten worden op de eerste avond geschetst door auteur en voormalig journalist MIEL DEKEYSER. Hij werkte meer dan 25 jaar voor de radioredactie van de VRT en is sinds vele jaren een gewaardeerd "Amerika-watcher". In zijn recentste boek "De globale sheriff" besprak Miel Dekeyser de nieuwe rol van Amerika thuis en in de wereld.

De tweede avond worden de wortels, veranderingen en het huidige dominante wereldbeeld in de Arabische wereld geschetst door politiek wetenschapper SAMI ZEMNI. Hij is verbonden aan de Universiteit van Gent waar hij werkt als onderzoeker voor de vkgroep "studie van de derde wereld". Dr. Sami Zemni is voorzitter van het Centrum voor Islam in Europa.

Auteur en filosoof LUDO ABICHT maakt op de derde bijeenkomst een synthese. Hij verdedigt het "andersAmerikaanse" standpunt en doet ons nadenken over ons wereldbeeld.

Data: 3 donderdagen 4, 11 en 18 december 2003 vanaf 19u30

Plaats: De Antwerpse Volkshogeschool, Uitbreidingsstraat 470, 2600 Berchem

Inschrijvingen: Omwille van organisatorische redenen is het nuttig zich 14 dagen op voorhand in te schrijven. Dit kan telefonisch gebeuren op het nr 03/226 36 32.